

First of all in our work, we wanted to show that the people of the region had its own consumer culture, which differs from the Russian. The article is addressed to professional scientists, undergraduates, postgraduates, those working in the field of history.

Key words: *folklore, folk poetry, songs, stories, legends, Podolsky province.*

Отримано: 20.10.2016

УДК 94(477.43).084

М. П. Олійник

СТАНОВИЩЕ КУСТАРІВ І РЕМІСНИКІВ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921-1928)

В статті аналізується стан кустарної промисловості Поділля на різних етапах впровадження непу, трансформація ставлення більшовиків до кустарів і ремісників, причини провалу виробничої кооперації, роль позичково-ощадних товариств. Досліджується зміна структури кустарних промислів, обсяг податкового пресу та намагання кустарів і ремісників уникнути оподаткування, його вплив на добробут. Звернуто увагу на їхні партійні симпатії.

Ключові слова: *кустари, неп, податки, Поділля, ремісники.*

Актуальність проблеми зумовлюється тим, що цивілізаційний злам, який сьогодні переживає Україна потребує проведення глибокого реформування всіх сторін життєдіяльності суспільства і держави. Як свідчить світовий досвід, запорукою їхнього незворотного демократичного характеру є формування потужного середнього класу на основі підприємництва. Певні спроби його розвитку робилися на наших теренах у 1921-1928 рр. – в період нової економічної політики. Тому важливо проаналізувати трансформацію державної політики щодо суттєвого елементу тогочасного підприємництва – кустарної промисловості та її реалізації в такому важливому регіоні, як Поділля.

Наукова новизна полягає у тому, що на основі принципу об'єктивності та системного підходу, застосовуючи контент-аналіз, аналізуючи документи та матеріали архівів, проаналізовано трансформацію ставлення більшовицького режиму до кустарів і ремісників на різних етапах непу, реалізацію політики радянської влади щодо них на Поділлі.

Мета статті полягає в аналізі становища кустарів і ремісників краю на різних етапах проведення непу, дослідженні діяльності органів радянської влади на Поділлі стосовно кустарної промисловості.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських організацій України, державних архівів Вінницької та Хмельницької областей. Значну їхню частину вперше введено в науковий обіг.

Історіографія проблеми. Окремі аспекти зазначеної проблеми стали предметом наукових публікацій О. Козерода [1], Л. Нізової [2], В. Олянича [3], Т. Онішко [4], С. Трухманової [5-7] та інших. Проте ще відсутні узагальнюючі праці.

Кустарна промисловість Поділля була наймасовішою сферою економіки краю після сільського господарства. В ній у 1921 р. працювало 65 тисяч осіб [8, с.81; 9, с.222] (до війни – 67271, або 3% сільського населення) [10, арк.48, 57; 11, арк.3; 12, арк.30]. Її роль була особливо важливою з огляду на аграрне перенаселення регіону, хронічне малоземелля та наявність численної бідноти в містечках. Упродовж 1920-х років ставлення до цієї промисловості постійно змінювалося. В перші місяці існування радянської влади воно визначалося класовим підходом. Так, губерньська газета «Вісти» в березні 1921 р.: писала, що до кустарної промисловості входить «дрібна буржуазія, яка звикла до легкої наживи та спекуляції» [13, с.60]. З проголошенням переходу до непу ставлення до кустарів почало поступово змінюватися. Цьому сприяли рішення І Подільського губерньського з'їзду рад. 14 липня 1921 р. в резолюції «Про діяльність губерньської ради народного господарства» він поставив завдання зацікавити кустарів у «роботі на державні органи», зокрема через створення для «організованих кустарів, які працюють на державу», кращого «економічного та правового становища ніж у кустарів, які працюють на вільний ринок» [13, с.90]. Наслідком стало збільшення числа кустарних майстерень із 159 у квітні до 517 у жовтні 1921 р. [13, с.125-132; 14, арк.64зв.]. Продовження такого курсу сприяло утворенню нових «763 промислових закладів кустарно-ремісничого типу», які працювали без використання найманої сили, про що свідчили дані промислового перепису, проведеного навесні 1923 р. [13, с.283]. Всього, за даними інформаційного звіту Подільського губкому за серпень 1923 р., сформованого на підставі відомостей про патентний збір, було зареєстровано 77000 кустарів [15, арк.84].

На розвиток кустарної сфери негативно впливали, з одного боку, «ножиці цін», а з іншого, зниження купівельної спроможності селян через потребу сплачувати єдиний сільськогосподарський податок. Так, у Кам'янецькій окрузі за перший квартал 1923 р. кустарі отримали 946 патентів на право займатися особистим промислом, а за другий квартал – 645, або 68% [16, арк.37]. Робота ж без патенту категорично заборонялася. Відтак, враховуючи важливість діяльності кустарів і ремісників для «економічного та політичного оздоровлення містечок, як місця безпосередньої змички міста і села», в березні 1924 р., за вказівкою наради з роботи на селі при губкомі, губстатбюро провело анкетне дослідження стану кустарних промислів і ремесел у регіоні. Було зафіксовано 60213 кустарів, з яких 12418 працювали в містах, а 47795 – у сільській місцевості [10, арк.48, 57; 11, арк.3; 12, арк.30]. В порівнянні з довоєнним періодом кількість господарств кустарів становить лише 89,8%, число душ – 86,09% довоєнної. Відбулася зміна структури промислів. Якщо до війни ткачі стано-

вили 46,9%, то тепер – 23,3%; також зменшилася кількість корзинників, каменотесів. Проте збільшилася кількість кушнірів: з 13,1% до 18,3%; деревообробників – з 12,2% до 15,9%; ковалів – із 5,4% до 10,2% тощо. Загалом «зменшилися чисто сільськогосподарські промисли». Одночасно з'явилися нові, наприклад, промисел ложкарів у Проскурівській окрузі. За місцем праці кустарі розподілилися так: 12418, або 25,98%, осіб працювали в містах і містечках, а 47795, або 74,02%, – на селі. Найбільшими були професійні об'єднання вишивальників (художньо-килимові вироби) у с. Клембівка Могилівської округи і ткачів – у містах Бар, Хмільник і Проскурів. Економічний стан більшості кустарів був поганим: «податки падають на нього всією тяжкістю». За підрахунками губфінвідділу, за півріччя на одного кустаря в середньому «падає 20 крб. прямих податків, не рахуючи плати за патент, оренду приміщення та обов'язкової до останнього часу передплати газет». Через велике безробіття звичним явищем стали «походи кустарів з містечок по селах у пошуках роботи». Мірило заможності кустаря в різних місцях було різним. Зокрема, в Бару заможним вважався той ремісник, який заробляв у тиждень 15-20 крб., а бідняком – 3-4 крб. [10, арк.2-3]. Немало серед сімей кустарів було таких, майно яких «оцінювалося в 5 крб., податки їх остаточно добивали». В доповіді евсекції губкому про кустарів у грудні 1924 р. наголошувалося: «Бувають випадки, коли за несвоєчасне внесення податку в них забирають єдину машинку, інструменти та останню подушку», як у Кам'янці, коли «в дружини кустаря відразу після пологів вирвали з-під голови подушку». Звичним явищем було обкладання бідних кустарів податками «на рівні з непманами». На губернській нараді евсекції губкому у грудні 1924 р. повідомлялося про 12 кустарів, які втонули в Дністрі при спробі втекти за кордон від податкового гніту. В світлі цього відомості евсекції про те, що на Поділлі в цей час нараховувалося 40 тис. кустарів, на нашу думку, свідчать про їхнє намагання уникнути оподаткування. Так само, як інформація щодо 60 тис. зареєстрованих у травні 1925 р. ремісників, з яких понад 80% становили євреї, опосередковано свідчить, що влада досить швидко навчилася боротися з, за сучасною термінологією, тінізацією їхньої діяльності [10, арк.24, 28; 12, арк.29-34]. Зазначимо, що зазвичай в кустарних майстернях працював лише її власник.

На думку губкому, поліпшити становище кустарів могла їхня виробнича кооперація. За статистичними даними виробничих артілей, станом на 1 липня 1924 р. було 205, а на 1 січня 1925 р. – 244, тобто приріст склав 19%. Однак реально працювало лише 55% з них. З усіх зареєстрованих артілей «29 з 1441 учасником були в селі, 44 з 549 членами – в містечках і 78 з 541 членом – в містах». Крім незначного рівня кооперування, кустарі загалом майже не мали зв'язків з кооперацією (див. додаток У). Такий стан кооперування кустарів губком називав «неприглядним» [10, арк.4].

Більш суттєву роль для кустарів і ремісників містечок відігравали позичково-ощадні товариства, більшість яких була ство-

рена в 1923 р. «закордонними національно-єврейськими товариствами (насамперед Джойнт)». У 46 товариствах із 7154 членів 5960 складала кустарі. В середньому за 1924 р. вони отримали 40 крб. позики на п'ять місяців під 6% річних. За свідченнями губкому, керівні посади в цих товариствах займали «куркульські, заможні елементи за участю старих єврейських «громадських діячів». Вони не втягували до товариств кустарну бідноту, прагнучи зберегти притаманні для єврейських містечок «традиції філантропічної допомоги». Характерною рисою цих товариств була їхня етнічна замкнутість – вони розглядалися як виключно єврейські організації. Так, у Гайсині в серпні 1924 р. в позичково-ощадному товаристві було близько 400 членів. Всі – євреї. Поза товариством «залишилося 200-300 кустарів не євреїв» [10, арк.4-5, 26]. На противагу цим товариствам влада намагалася налагодити кредитування об'єднань кустарів через кредитну спілку. Однак безрезультатно, оскільки та «хотіла надавати кредит під 24% річних», хоч «Сельбанк хотів взяти від них зобов'язання, що кредит надаватиметься під 12%». Були випадки, коли кредит надавали під 45 і навіть 50% [17, арк.216]. Не зумівши в конкурентній боротьбі перемогти кредитно-позичкові товариства, влада вдалася до позазаконних методів. Наприкінці 1924 р. було проведено масову чистку цих структур від неблагонадійних елементів. Однак, як показав досвід Могилівського окрпарткому, з «47 вичищених лише 10 осіб можуть вважатися багатими, а 30 потрібно приймати назад». За даними губпромсоюзу, на 1 січня 1925 р. соціальний стан 6164 членів у 30 позичково-ощадних товариств був таким: кустарів і ремісників – 4833 особи, дрібних промисловців – 264, землеробів (головним чином євреїв) – 267, торговців – 148, інших – 131, артільей – 55 [10, арк.6].

Органом, який мав на меті об'єднувати та організовувати кустарів і ремісників, був губпромсоюз. Але він так захопився торгівлею, що нічим іншим не займався. Коли ж його керівникам вказали на призначення союзу, вони хоч і зменшили обсяги торгівлі, але опанувати становищем не змогли [10, арк.6]. Однак після ліквідації губернських структур і переходу їхніх повноважень до окрпарткомів і окрвиконкомів така робота суттєво посилилася в Тульчинській окрузі. Тут на 1 квітня 1927 р. в містечках «кустарною кооперацією» було охоплено 71,2% кустарів. Але на селі їхнє кооперування залишалося слабким [18, арк.18]. В інших округах, як і раніше, переважали заклики. Так, на засіданні польбюро Проскурівського ОПК 9 березня 1927 р. вкотре ставилося завдання «посилення кооперування кустарів, пришвидшення створення округових органів кустарно-промислової кооперації» [19, арк.11]. Проте й надалі ця робота йшла вкрай повільно. Так, у райцентрі Фельштин Проскурівської округи артіль кустарів «Перемога» була створена лише в листопаді 1927 року за активної допомоги нацбюро Фельштинського райкому партії, яке наперед визначило її керівний склад і навіть назву [19, арк.33]. Зазначимо, що, незважаючи на всі зусилля влади поліпшити становище кустарів, воно

залишалося важким. Як підкреслювалося на VIII округовому з'їзді рад Кам'янецьчини 25-30 березня 1927 р.: «Кустарна промисловість у нас слабка, в окрузі мається понад 1500 кустарів, але вони бідні і їм потрібна допомога, як матеріальна, так і в збуті їх виробів» [20, арк.27]. Причини повільного кооперування на загал досить об'єктивно визначив пленум Тульчинського ОВК 7-10 травня 1927 р.: «Слабкість кредитування кустаря, відсутність спеціальних капіталів, слабкість постачання з боку промисловості». Проте найбільше владу турбували не економічні фактори, а те, що «містячковий кустар-ремісник безпосередньо зв'язаний з ринком, сам регулює свою продукцію» [18, арк.18]. Саме така позиція кустарів зумовила їхню фактичну ліквідацію як ворожого дрібнобуржуазного стану після припинення непу.

Отже, в роки непу кустарі і ремісники вповні відчували суть більшовицького класового підходу, як плати за прагнення вести самостійну господарську діяльність. Він проявлявся в непосильному податковому гніті та низці інших обмежень, що в поєднанні з бідністю основної маси населення, не дозволило перетворити кустарну промисловість в ефективну опору середнього класу та зумовило фактичну заборону в подальшому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Козерод О.В. Евреи Украины в период новой экономической политики: 1921-1929 гг. / О.В. Козерод. – К. : СПІД Савчина, 2002. – 272 с.
2. Нізова Л.В. Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську соціально-економічну систему (на прикладі втягнення кустаря і ремісника в промкооперацію УРСР) / Л.В. Нізова. – К. : Ін-т історії НАН України, 2006. – 397 с.
3. Олянич В.В. Приватне та кооперативне підприємництво селянських господарств в Україні (1921-1929 рр.): історичний аспект : монографія / В.В. Олянич. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 304 с.
4. Оніпко Т.В. Виробничі галузі споживчої кооперації України в контексті нової економічної політики (1921-1928 рр.) : монографія / Т.В. Оніпко. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 381 с.
5. Трухманова С.Л. Динаміка кількості та складу міського населення Поділля за роком занять у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. / С.Л. Трухманова // Етнічна історія народів Європи / Київській нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; Ін-т політ. та етнонац. досліджень НАН України. – К., 2001. – Вип. 8. – С.65-70.
6. Трухманова С.Л. Вплив зайнятості міського населення Поділля на тип окружного міста у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. / С.Л. Трухманова // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія / [за заг. ред. проф. П.С. Григорчука]. – Вінниця : ДП «ДФ», 2001. – Вип. III. – С.73-81.
7. Трухманова С.Л. Основні риси побуту міських мешканців Поділля в умовах нової економічної політики (початок 1920-х років) / С.Л. Трухманова // Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 64 (№ 9). – С.42-51.
8. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / авт. кол. В.М. В'язовецький, А.П. Гаврищук, В.М. Голев та ін. – 2-е вид., перероб. – Л. : Кам'яяр, 1982. – 271 с.

9. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / авт. кол. Л.В. Баженов, І.О. Винокур, С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк та ін. — Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. — 327 с.
10. Держархів Вінницької області, фп.1, оп.1, спр.242.
11. Держархів Вінницької області, фп.1, оп.1, спр.537.
12. Держархів Вінницької області, фп.1, оп.1, спр.546.
13. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.) : збірник документів і матеріалів / ред. кол.: І.О. Пшук (відпов. ред.), А.Г. Бабенко, С.Я. Вініковецький та ін. — Вінниця, 1957. — 560 с.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО), ф.1, оп.20, спр.443.
15. Держархів Хмельницької області, фп.3, оп.1, спр.7.
16. Держархів Хмельницької області, фр.337, оп.1, спр.71.
17. Держархів Вінницької області, фп.29, оп.1, спр.206.
18. Держархів Вінницької області, фп.33, оп.1, спр.511.
19. Держархів Хмельницької області, фп.301, оп.1, спр.130.
20. Держархів Хмельницької області, фр.337, оп.1, спр.508-А.

Н. П. Олійник

Состояние кустарей и ремесленников на Подолии в годы новой экономической политики (1921-1928)

В статье анализируется состояние кустарной промышленности Подолии на различных этапах внедрения нэпа, трансформация отношения большевиков к кустарям и ремесленникам, причины провала производственного кооперирования, роль кредитно-сберегательных товариществ. Исследуется изменение структуры кустарных промыслов, объем налогового пресса и попытки кустарей и ремесленников избежать налогообложения его влияние на благосостояние. Обращено внимание на их партийные симпатии.

Ключевые слова: кустари, нэп, налоги, Подолия, ремесленники.

M. Oliynyk

Condition of artisans and craftsmen in Podillya in the years of the new economic policy (1921-1928)

The article analyses the condition of handicraft industry in Podillya during implementation of different periods of the NEP, transformation of the bolshevik attitude to artisans, the reason of failure of industrial cooperation, the role of loan-savings associations. The research analyses changes in the structure of handicraft industry, the volume of tax burden and attempts of artisans and craftsmen to avoider taxation and its influence on their well-being. The attention was drawn on their party preferences.

Key words: artisans, NEP, taxes, Podillya, craftsmen.

Отримано: 12.10.2016